

Autorka této stati, dr. Barbara Lobodzińska, patří mezi nejslibnější badatele v oblasti sociologie manželství a rodiny v současném Polsku. Studovala na universitě v Łódži, na fakultě společenských věd. Vysokou školu zakončila v r. 1956, avšak pokračovala dále v soukromém studiu sociologie, která byla na tehdejších polských školách disciplínou málo pěstovanou.

V r. 1963 uveřejnila svou první práci („Manowce małżeństwa i rodziny“, Wiedza Powszechna, ed. Sygnały). Kromě toho vydala řadu studií k problému současné polské rodiny. Článek, v němž seznamuje české čtenáře s perspektivními idejemi varšavské mládeže, byl jejím příspěvkem na III. kongresu polských sociologů (dosud nepublikováno) a je fragmentem připravované větší práce. Barbara Lobodzińska je pracovnící katedry sociologie na varšavské universitě.

Jiřina Máchová

Co očekávají od manželství mladí lidé v poválečném Polsku? Čím se jejich představy liší od představ jejich rodičů? Jak se změnila koncepce manželství pod vlivem strukturálních, ekonomických, společenských, světónázorových aj. změn? Je manželství v současném Polsku nástrojem zániku třídních rozdílů? Budou se manželství „generace dvacetiletých“ lišit od manželského svazku jejich rodičů? A nakolik?

Takové a podobné otázky se objevují v okamžiku, kdy se vynoří problém, který z činitelů — biologických nebo sociálních — je rozhodující pro realizaci soužití muže a ženy v rodině. Není už možno (s výjimkou biologických činitelů) dělat paralely mezi situací, ve které vyrůstá generace dvacetiletých, a podmínkami, v nichž vyrůstali jejich rodiče, i když i dnes, podobně jako v předválečném Polsku, působí na koncepci a realizaci manželství mnoho analogických determinant. Jde mi o vztah mezi vyslovovanými názory a takovými

činiteli, jako jsou pohlaví, věk, stupeň vzdělání, třídní příslušnost, teritoriální aj. příslušnost.

Které z těchto činitelů se ukázaly jako trvalé a navracející se v nezměněné podobě, a které naopak podlehly změnám a obohatily se o nový obsah?

Lidem žijícím ve stylu dvou sociálních epoch je zřejmé, že krystalizace orientací, precizace cílů, konfrontace jich s možnostmi uskutečnění, podléhání instinktům nebo poddávání se emocím, proces vrůstání do světa dospělých lidí, opakuje se v každém pokolení — probíhá v nynějších dobách jinak než před rokem 1939. Pochází tato změna jen z formálního rozdílu, vznikajícího z jiné ekonomické základny, jiné třídní struktury či technického vývoje? Takto formulovaná otázka vede k uznání primátu a rozhodující váhy biologického činitele — pohlaví a věku. Jestliže se ptáme na meritorní rozdíly, které jsou důsledky sociální revoluce, předpokládáme, že rozhodující vliv na přeměny manželství mají činitele společenské.

Abych mohla tuto otázku rozřešit, musela bych disponovat obšírným statistickým materiálem a brát přitom ohled současně na dvě porovnávané skupiny: předválečnou a poválečnou. Takový materiál neexistuje. Moje odpověď bude výsledkem dojmů vzniklých po studiu textů sebraných sondážovým průzkumem.

Které prvky mohou vstoupit do hry při úvaze nad ideálem manželství a partnera v manželství? Komponenty tohoto ideálu pozůstávají (rozličně uspořádány) z výpovědí různých skupin mládeže. Tyto prvky, uvedené spojitě, tvoří: partnerovy znaky psychické a charakterové, vztah k rodině, k přátelům, známým i spolupracovníkům, aspirace a zájmy, vztah k práci na závodě, zamilování, ideové a politické názory, vztah k náboženství, partnerovy znaky fyzické a fyziologické (temperament, forma sexuálního soužití, potence ap.); koncepce realizace soužití v manželství (rozdělení

úlohu v rodině, vztah k práci zaměstnané ženy – manželky a matky, výchova děcka a péče o ně, organizace domácího života a hospodářských záležitostí), koncepce nutných podmínek pro manželství (shoda věku partnerů, „zaopatření“ – byt, kvalifikované povolání, zajištění práce, společenské postavení, přiměřený výdělek), forma soužití s tchánem a tchyní, koncepce funkce manželství (vztah k uchování i uspokojení pohlavního pudu, potřeba citového i intelektuálního svazku, inspirující role manželství, ochranná a sebezabezpečující funkce atd.).

Jak lze vysuzovat z předchozích fakt, plné vytvoření ideálu manželství a manžela by vyžadovalo u osob odpovídajících na otázky sondáže, aby měly nejen určitou dávku životní zkušenosti, zralosti, schopnosti pozorovat bližní, ale aby i hluboce přemýšlely nad vlastní osobností, systémem hodnot, orientací, stejně jako nad analogickými znaky a aspiracemi příštího partnera v manželství.

Jak vyplývá z materiálů, účastníci výzkumu ve velké míře konstruovali své výpovědi teprve ad hoc vzniklé nutnosti odpovědět. To nezmenšuje hodnotu jejich formulací. Naopak, jde o běžný způsob traktování problémů spjatých s manželstvím a rodinou: emocionální, spontánní, postrádající rozumové analýzy i distance. Tento způsob přístupu k problému může v určité míře být důsledkem motivace manželství v přítomnosti. V obecném povědomí zevšeobecnělo přesvědčení, že hlavním motivem pro uzavření manželství v současném Polsku (kdy zanikly třídní i majetkové rozdíly) je láska obou mladých.

Neznamená to však, že intelektuální hodnoty manžela jsou bez významu a že ideál partnera je do sebe nezahrnuje. Studenti vyšších tříd varšavských všeobecně vzdělávacích škol (vcelku 75 osob, z toho 26 chlapců a 49 děvčat) seřadili hodnoty „mého chlapce“, „mé dívky“. Jak chlapci, tak i dívky na prvním místě obracejí pozornost na zevnější fyzické hodnoty partnera (urostlý, ztepilý, elegantní, hezký, hezká atd.), na druhém místě se uvádí požadavek, „aby s ním bylo možno hovořit“, aby byl (byla) inteligentní, zajímavý (zajímavá) – jde tedy o potřebu intelektuálního pouta.

„Při výběru třeba přihlížet nejen k hezkým dívkám, ale je rovněž nutno poznat jejich povahu. Jde mi o to, aby měla podobné zájmy. Společná práce, vzdělání – to jsou rovněž znaky, kterými bych se řídil při výběru dívky.“

„Tedy především inteligenci, a to po každé stránce, buď střední nebo vynikající schopnost v některém směru. Dívka musí mít své já, i když je nezbytné, aby se v určitých názorech shodovala s mými. Líbí se mi, když mluvíme na nějaké téma a když dívka má svůj názor.“

To jsou sny sedmnáctiletých a osmnáctiletých chlapců – a zde představy dívek téže věkové kategorie.

„... Především se musí zajímat o svět, který ho obklopuje, tj. o politiku, nejnovější společenské a kulturní události atd., musí prakticky rozumět mnoha věcem, sama teorie nevystačí... ne každý má vrozenou inteligenci, ale musí hledět, aby jí nabyl během času. Musí znát svou cenu, ale má dovést oceňovat i druhé... a nesmí být domýšlivý.“

„Inteligentní, kulturní, rozumějící lidem a umějící s nimi žít, s vlastním názorem i míněním. Starostlivý o dívku, která by cítila, že v něm má přítele a ne tyрана. Dobře vychovaný, s postavením umožňujícím zabezpečit rodinu, bez vášní, nenáročný, nevybíravý v jídle.“

V práních chlapců i dívek se objevuje potřeba intelektuální přitažlivosti partnera. Obě strany touží po tom, aby vysněný chlapec nebo dívka imponoval rozumovými hodnotami, aby byl výraznou individualitou, řídící se zájmy a schopnostmi. Jde tedy o to, aby nejen dostaly partnera sobě rovného co do inteligence nebo vzdělání, ale i intelektuálně inspirativního. Nelze opomíjet, že tyto výpovědi pocházejí od studentů všeobecně vzdělávacích škol v hlavním městě. Oba tyto fakty mohou mít vliv na typ aspirace spjaté s ideálem příštího partnera. Jak je známo, většina absolventů varšavských středních škol všeobecně vzdělávacího typu jsou potenciální studenti vysokých škol. V tomto souboru je relativně nejvíce dětí z úřednické i jiné inteligence. V důsledku toho může být akcent na intelektuální atraktivnost funkcí prostředí, funkcí druhu nabytého vzdělání atd.

Rozumové přednosti, jak jsem připo-

mněla, jsou přání objevující se na druhém místě; požadavek figurující na prvním místě je zevnější vzhled, společenský takt, kultivovanost jednání apod.:

„... mým ideálem je dívka příjemného zevnějšku, tj. krásná, ztepilá. Nemusí to být dokonalá krása, ale musí být milá a půvabná. Pokud jde o jiné přednosti, pak můj ideál musí být inteligentní, moudrý, veselý.“

„Musí být štíhlá, vysoká (minimum 168 cm). Na barvě vlasů mi nezáleží. A propos nohy, ty musí být štíhlé a poměrně dlouhé. Svou milou si představuji jako dívku s úzkými (ale zaoblenými) boky a ne příliš nápadným poprsím. Bylo by dobře, kdyby byla sportovně založená a pěstovala alespoň jednu sportovní disciplínu.“

„... vysoká, gotická brunetka. Usměvavá nebo nepřístupná? Nepřístupná, neboť to si bez dalšího vynucuje úctu a dává jakési hlubší uspokojení.“

„... můj ideál musí být originální. V celém Polsku je vidět natupírovaná děvčata v módních sukních... To je móda společná všem dívkám a já oceňuji originalitu.“

Sny chlapců oscilují mezi zveličeným plagiátem Brigitte Bardot a jejím opakem. Dívka, o které sní, je atraktivní opticky i sexuálně, ale její tělesné přednosti nezakrývají jiné hodnoty. Má být pokladem a současně předmětem závidění kolegů. Má být ženou a současně univerzálním druhem: v zábavě, poznávání i práci. Zdá se, že toto sloučení znaků ideálu vysněné ženy nenalezlo dosud svůj vzor dokonce ani v dnešní polské literatuře. Je to zkrřížení znaků filmové hvězdy se znaky soudružky, žijící v epoše zrovnoprávnění ženy v práci i zábavě. Nebo jde vlastně o ideál ženy v socialismu? Odpověď na tuto otázku by byla předčasná. Je to nepochybně ústup od ideálu, raženého svého času, dívky-traktoristky. Rovněž to není ani matka-Polka, ani sentimentální dívka romantismu. Vzdychali po takových ženách dědové dnešních chlapců? Zjistěte by se obávali jejich přitažlivosti, vitálnosti a důvtipu. Nezávislost a samostatnost ženy jsou znaky, které ani nebyly oceňovány, ani nebyly všeobecné v předválečném Polsku. Dnes se stávají vytouženou hodnotou vysněné ženy, nezbytnou podmínkou obdivu a touhy

po ní. Třeba podtrhnout, že jsou to požadavky mužské mládeže zrozené už po válce, pozorující zdatnost a pohotovost vlastních matek, jimž se podařilo vyrovnat se současně s aspiracemi svého povolání i povinnostmi matky i ženy a paní domu. Jaká přání děvčat se objevují v tomto kontextu?

Když opomineme přehnanou starost o detaily obleku u milovaného chlapce, lze říci, že vnější vzhled absorbuje ideály děvčat jaksi cestou negace: obracejí na něj pozornost v první řadě, a přitom současně popírají hodnotu avantgardnosti vystřižené z žurnálu amerických teenagers. V dívčím ideálu vystupuje do popředí (kromě zevnějšku) potřeba mít v milovaném (či kandidátu muže) spolehlivého partnera. Má to být přítel-druh, ochranitel i spoluúčastník domácího života. Jak lze soudit, část formulací pochází z pozorování vlastního rodinného života i jeho defektů. Odtud zřejmě přichází výhrada týkající se spolupráce v domácích pracích, jež musí být i záležitostí mužskou, společnou muži i ženě. Požadavek citlivosti, odpor k brutalitě, to je protest proti nadměrnému znevažování ženskosti a pojetí děvčat na platformě spolumužského-sportovní. Lze tedy říci, že ideály dívčí i chlapecké se jaksi vzájemně kříží a jsou částečně nikoli nesouhlasné. Jedny i druhé jsou mimo to nedůsledné, vnitřně nelogické. Je to způsobeno pravděpodobně věkem dotázaných, nepromyšleností problému, následkem procesu krystalizace názorů, formulování teprve vlastního systému hodnot. Vtírá se sugestivní myšlenka, že manželské ideály mužské i ženské mládeže ve věku 17–18 let se v zásadě neliší, že chlapci i děvčata docházejí k podobnému hodnocení. Jejich názory nejsou ještě vykrystalizované, ačkoliv mají mnoho nových prvků, jež se objevují na základě formování jejich světového názoru v podmínkách beztržní společnosti. Tím faktem pak biologické determinanty pohlaví a věku se stávají funkcemi společenských přeměn a přínaležitost k poválečné generaci podmiňuje jejich trendy ve smyslu historickém i ve smyslu sociálního prostředí.

Mnohem komplexněji se rýsuje manželství v názorech ostatních skupin zkoumané

mládeže: studentek zdravotní školy¹ a vysokoškolských studentů (filosofické fakulty varšavské university a studentů tělesné výchovy).

Studentky Střední zdravotní školy (24 žen ve věku 20–23 let), které odpovídají na dotazy týkající se manželství a manžela, přizpůsobily odpovědi svému určenému povolání. Chápuo záležitost manželství jako už nedalekou budoucnost; část z nich jsou provdané ženy nebo snoubenky. Téměř všechny bydlí v internátu, jejich stálými působišti jsou menší města ve varšavském vojvodství.

Nejčastěji se opakující požadavek v tomto souboru, týkající se příštího manžela, je přání, aby byl společenský, měl rád tanec a jiné zábavy (kino, divadlo, procházky, návštěvy známých), aby pomáhal v provozu domácnosti; na třetím místě uvádějí přání, aby byl příjemný a elegantní, na čtvrtém, aby byl věrný, na pátém se objevuje inteligence a vzdělání. Na dalších místech je uváděna pracovitost, pochopení pro ženu, schopnost vydělávat peníze, a zároveň aby poskytoval ženě záruku, že je udrží. Vlastnosti, které budoucí porodní asistentky požadují nejvíce, jsou vnější vzhled, družnost, elegance a čistota manžela. Velký důraz kladou rovněž na jeho spoluúčast při vykonávání domácích prací. Zájemem o zevnějšek se podobají jejich požadavky přáním studentek střední školy; ale obava o pomoc v domácnosti ukazuje na myšlení v kategoriích konkrétní situace, kdy žena je zaměstnána a nechce se uzavřít jen do zajetí domácnosti a práce, ale snaží se vyšetřit si čas na odpočinek i zábavu. Potřeba zábavy, spojená s manželstvím na prvním místě, ukazuje na jednu ze základních funkcí manželství uzavřeného v mladém věku – je tu funkce rozveselovat, bavit se i užít. Představy budoucích porodních asistentek jsou v tomto bodě shodné s představami středoškolských studentek. Lze riskovat domněnku, že takto pochopená funkce manželství je vlastní mladému věku.

V představách mladých žen zasluhuje pozornosti jejich vztah k práci a výdělku příštího manžela: pravděpodobně pohlíží reálně na plat své vlastní zaměstnanecké

skupiny a chápou své příští výdělky jako doplněk mzdy muže. V této koncepci nelze opominout prvky konsumpčního vztahu k budoucímu manželství.

Potřeba citového pouta a společných zájmů, posunutá dokonce až k požadavku, aby muž měl podobné povolání, je rovněž charakteristickým znakem těchto představ.

V přáních týkajících se podobného povolání a čistoty manžela lze předpokládat i vliv profesionalizace, podobně jako ve formulacích uznávajících prokreativní funkci manželství, regulovanou uvědoměným mateřstvím.

Jejich příští status pracujících žen jim prikazuje, aby se domáhaly rovnoprávného pochopení ze strany partnera, uznání vlastní práce, všímatosti muže nejen o jejich zdraví, ale i o jejich dobré náladu a zábavu. Spolu s tím, že oceňují svoji vlastní hodnotu, touží, aby muž budil jejich uznání a stal se jim předmětem obdivu. Objevuje se tu tedy rovněž potřeba vzájemné inspirace manželů, při současném vzájemném uznání jejich individualit. Je třeba podtrhnout, že tyto výpovědi pocházejí od děvčat, které většinu svého života strávily v malých městečkách a ve Varšavě bydlí (v té době) teprve rok nebo dva.

Jejich koncepce manželství se v tomto smyslu dost výrazně odlišuje od modelu zkonstruovaného studenty AWF² (65 mužů ve věku 20–23 let), kteří bydlí většinou v internátě a pocházejí z Varšavy.

Nejčastějším problémem sportovců je práce ženy:

„Pokud jde o práci, záleželo by to na ní samé, chce-li pracovat nebo ne. Byl bych raději, kdyby se zabývala domácností a dětmi.“

„Pracovat v manželství musí zpočátku oba – až se narodí dítě, pouze muž.“

„Oba manželé mohou pracovat pod podmínkou, že práce ženy nebude těžká.“

„Oba manželé musí pracovat. Díky tomu nejsou v domě neshody a řeči, že jeden vydrží druhého. Kromě toho práce obou manželů přináší větší důchody.“

„Narodí-li se dítě, musí se jím zabývat hlavně matka, i kdyby měla na delší čas přerušit práci.“

² „Akademia Fizyowania Fizycznego“, tj. varšavská vysoká škola tělovýchovy, obdoba našeho ITVS. Pozn. překl.

„... musí být nepřístupná k jiným, zvláště mužům. Nejvíce pozornosti musí věnovat manželovi.“

„Ve vážných věcech musí rozhodovat muž po předchozí poradě se ženou. Muž je osoba reprezentativní.“

„Musí být inteligentní, dobrá hospodyně, mít milou povahu a čelit s úsměvem překážkám osudu. Musí mít pochopení pro mužské slabůstky (sport, ženy, ryby). Musí být sexuálně atraktivní.“

Důraz na mužský primát v rodině, to je druhá věc co do četnosti výskytu. Jaké jsou zdroje tohoto postoje? Jde snad o potřebu moderního Tarzana držet v náručí křehké stvoření druhého pohlaví a chránit je před všemi protivenstvími? Znamenalo by to, že síla, kterou bezpochyby vyznačují příští sportovní, potřebuje pozadí. Rovněž to může být i přenesení vzoru ženy, získaného ve vlastním rodném domě, kde matka (jak se to ještě děje v některých společenských prostředích) je bytost podřízená muži. V tomto postoji je určitá nedůslednost: z jedné strany se žádá, aby žena pracovala v zaměstnání a aby vydělávala pro domácnost, z druhé strany — není rovnocenným partnerem v manželství. Konglomerát těchto přání může být charakteristický pro ty představy o manželství, ve kterých tradiční koncepce soužití muže a ženy podléhají transformaci pod nátlakem prudce se přeměňující skutečnosti. Zrovnoprávnění ženy v rodinných povinnostech se stalo faktem společenského vědomí dříve než její zrovnoprávnění v privilegiích a právech. Výklad tohoto problému je možný ještě i z jiného aspektu: muži brání ohroženou pozici svých výsad. Není to zajiště promyšlená a pro radná činnost, nýbrž spontánní emocionální reakce. Ve svém tradičním a konzervativním postoji studenti-sportovci jsou představiteli protestu proti zanikání mužské supremacie v rodině.

Třetí v pořadí požadavků, absorbujících představy o manželství, figuruje moderní pojetí „zaopatření rodiny“. Jaké jsou nutné podmínky pro uzavření manželství a příchod potomstva?

„Start do manželství má být zahájen vlastnictvím pěkného bytu. Výdělky musí stačit na potřeby domácnosti a také jich samých, i na zábavy. V domě nemá chybět

rádio, televizor, a po několika letech manželství ani auto.“

„... děti mají přijít až tehdy, když se manželé zařídí, tj. asi po třech letech manželského života.“

„... byt, ovšem bez tchána a tchyně.“

„... manželství musí mít materiální bázi; proto jsem odpůrcem studentských manželství.“

Prohlášení týkající se „zaopatření“ dosvědčují, že mladí lidé spojují uzavření manželství s momentem stabilizace v povolání a ve společnosti — tedy se stabilizací materiální. Nelze zajisté z toho vyvozovat, že epocha neodpovědně uzavíraných manželství, budovaných pouze na bázi citu nebo sexuální přitažlivosti, už skončila. V každém případě je v těchto názorech zaregistrováno poučení o pochybnosti zásady „láska vystačí na všechno“. V jakém stupni jsou výsledkem návratu k tradiční situaci uzavírání manželství, kdy aspoň jeden z partnerů se vyznačoval společenskou „hotovostí“ a ekonomickým statutem, či v jakém stupni jsou výrazem konsumentského vztahu k životu — těžko rozhodnout. Jsou tyto názory následkem dosavadní společenské zkušenosti, jsou důsledkem zevšeobecnění této zkušenosti? Na tyto otázky nelze — v konfrontaci s analyzovaným materiálem — odpovědět. Faktem však je, že o citovém svazku mezi manžely studenti mluví nepřiliš často, a když, tak v tónu umírněné rezervy. Problém citového pouta se objevuje jako šestý v pořadí (podle četnosti výskytu), před regulací porodnosti a plánováním rodiny.

Sportovkyně nebo žena zajímavější se o sport může zajisté být ideálem mladých sportovců. Tento požadavek pramení z jejich profesionálních zálib. Avšak tento rys se opakoval i v představách středoškolské mládeže. Může tedy být stavebním prvkem současného ideálu ženské přitažlivosti. Sportovní, štíhlá postava, energická, obratná a pohotová žena, to je často se vyskytující požadavek.

Velmi často se opakuje požadavek věrnosti manželské družky. Nevylučuje se však předmanželská „zkouška“ sexuálního výběru.

Porovnáme-li ideály studentů střední školy, studentek zdravotní školy a sportovců, můžeme konstatovat rozdíly vznikající jak z různého věku, tak i z různého

okruhu zkušeností, dále rozdílly dané společenským prostředím či různým druhem vzdělání. Všechny představy však mají mnoho společných prvků. Společné rysy ideálu partnera v manželství nejostřeji vystupují do popředí ve výpovědích studentů a studentek filosofické fakulty varšavské university (28 osob ve věku 18–20 let). Kulminační body jejich přání se sdružují kolem společenství zájmů, stabilizace ekonomické a stabilizace v povolání jako nutné podmínky pro uzavření manželství. Téměř stejnou měrou se v centru jejich zájmů objevilo plánování rodiny. Intelektuálním společenstvím se v této skupině rozumí podobnost vzdělání, vysoká úroveň inteligence, intelektuální přitažlivost, vzájemná inspirace, podobnost zájmů. Po vytvoření pozice v povolání je nutná materiální nezávislost – a to obou manželů, a tedy aktivita ženy v povolání – a rovněž samostatný byt (bez tchána a tchyně). Rovněž plánování rodiny je chápáno jako jeden z prvků stabilizace a realizování

předtím naznačených plánů (i ekonomických: „manželství má být bezdětné, jsou-li oba manželé mladí; a později takový počet potomků, jakému by mohli zaručit náležité podmínky a vzdělání“). Další součástí ideálu je citový svazek mezi manžely. To jsou, nejvšeobecněji vzato, nejčastější přání mladých lidí.

Jestliže resumujeme znaky ideálu manžela a manželství, můžeme říci, že mají znamení novosti, jejíž zdroje tkví ve změněném světě. Není to jen rozmnožení snů mladých lidí vyrostlých v předchozím řádu, ale nová koncepce soužití v manželství a rodině. Žádná z výpovědí v sobě nezahrnuje přání týkající se třídního původu příštího manžela, žádná nepožaduje věno v tradičním smyslu toho slova. Za prvky ideálu muže a ženy, vyplývajícími z postupujícího procesu industrializace a urbanizace (a tedy procesu metastrukturálního), tkví hodnoty, jejichž nositelem je nová struktura.

Přeložil K. M.